

УДК 811.111'373.422'373.46:502

М. Я. Саламаха,

аспірант

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

mysalamakha@mail.ru

АНТОНІМІЯ У ПАРАДИГМАТИЧНИХ ВІДНОШЕННЯХ АНГЛОМОВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СФЕРИ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

У статті розглянуто актуальні проблеми явища антонімії в англomовній термінології сфери охорони довкілля. Вивчено особливості антонімічних відношень у парадигматиці. Для аналізу виокремлено антонімічні пари і ряди. Проаналізовано структуру, склад та семантичні типи антонімів. Антоніми аналізованої термінології класифіковано за кількома критеріями: а) за планом вираження; б) за їхніми поняттєво-семантичними зв'язками; в) за обсягом протиставлюваної семантики членів антонімічних пар.

Постановка проблеми. Термінологія є підсистемою літературної мови, вона зазнає впливу таких самих лексико-семантичних явищ. Явище антонімії в термінології підпорядковується тим самим семантичним законам, що й антонімія у загальноживаній лексиці. Англійська термінологія сфери охорони довкілля як вияв парадигматичних відношень є досі недостатньо вивченою, не дивлячись на цілу низку праць, присвячених цій проблемі. Антонімічні відношення аналізованої термінології ще не були об'єктом окремого дослідження. Оскільки термінологія сфери охорони довкілля знаходиться у процесі перманентного розвитку та поповнення, постає завдання систематизації та упорядкування її лексики.

Аналіз досліджень і публікацій. Антонімія є однією із проблем, яка привертає увагу дослідників, семасіологів та термінологів. Вивченню теоретичних засад антонімії на матеріалі різних мов присвячені праці Ю. Апресяна, Ш. Балі, Л. Введенської, В. Даниленко, Е. Дерді, Л. Новікова, О. Тараненко та ін. І. О. Розмаріца досліджувала лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері екології (на матеріалі сучасної англійської мови), Е. Г. Балюта – нову лексику та фразеологію англійської мови сфери охорони довкілля. Російська дослідниця К. Ю. Симонова присвятила працю становленню і розвитку термінології англійської субмови екології. Вище наведені автори не вивчали англomовну термінологію сфери охорони довкілля комплексно. Тому, пропонуємо аналіз антонімічних відношень досліджуваної нами термінології, без якого комплексне її вивчення неможливе. Актуальність статті полягає у вивченні антонімічних відношень, а також виявленні їх структурних типів як одного із актуальних завдань дослідження внутрішньосистемних парадигматичних відношень та семантичних зв'язків.

Формулювання мети. Мета статті – дослідити явище антонімії в контексті парадигматичних відношень в термінології сфери охорони довкілля, що зумовлює виконання наступних завдань: 1) виокремити антонімічні пари в термінології сфери охорони довкілля; 2) проаналізувати шляхи творення антонімів; 3) з'ясувати семантичну структуру антонімів; 4) класифікувати антоніми згідно парадигматичних складових, виявити продуктивні афікси як продуктивні компоненти утворення антонімів.

Викладення основного матеріалу. Вивчення природи антонімії дає можливість встановити місце терміна в його взаємозв'язках з іншими елементами досліджуваної термінології. Антонімічні відношення є поширеним явищем, яке допомагає систематизувати поняття й точніше визначити їх місце у системі [1: 368]. Існує думка, що поява нового поняття супроводжується появою протилежного йому за змістом, тобто поняття завжди виникають парами. Так, Ш. Баллі стверджує, що "в нашій свідомості поняття закладені парами, причому кожне із слів так чи інакше викликає уявлення про інше слово або поняття" [2: 139]. Для визначення термінів-антонімів в термінології варто спочатку з'ясувати поняття "антонімічні відношення". Антонімічні відношення за Р. І. Дудком – це "зіставлення слів за інваріантними значеннями зі спільними категоріальною та інтегральною семами і диференційними семами діаметрально протилежного напрямку й рівного віддалення тотожної властивості від імпліцитної середньої точки відліку" [3: 237]. Антоніми, на відміну від синонімів, які формують синонімічні ряди, утворюють групу слів з двох одиниць, протилежних за значенням. В такому елементарному антонімічному мікрополі реалізуються відношення протилежності, які ґрунтуються на відмінності усередині одного й того ж явища.

Необхідною умовою для антонімічних протиставлень є наявність в їх компонентних структурах інваріантної семи, яка передає спільну для даної пари антонімів родову ознаку, і диференційних видових сем, між якими існує відношення імплікації заперечення [4: 106]. Виокремлюючи терміни-антоніми сфери охорони довкілля за основу беремо ознаку семантичної поляризації, яка діє в межах спільного семантичного поля. Таким чином, терміни, значення яких протиставляються на рівні певної семи, вважаємо антонімами.

Антоніми класифікують за кількома критеріями: 1) за планом вираження; 2) за їхніми поняттєво-семантичними зв'язками; 3) за обсягом протиставлюваної семантики членів таких пар.

1) Відповідно до структури, або за планом вираження антоніми англomовної термінології сфери охорони довкілля поділяємо на: 1) прості – однослівні та 2) складні – неоднослівні.

Терміни-слова характеризуємо за такими параметрами: **1) за кількістю кореневих морфем:** прості, похідні та складні. Прості – це ті, які у своєму морфемному складі містять лише одну кореневу морфему – *dry / wet = сухий / мокрий; hot / cold = гарячий / холодний*. Похідні: *pollutant / purifier = забруднювач / очищувач*. Складних

антонімічних термінів-слів у досліджуваному матеріалі не виявлено. **2) за подібністю кореневих морфем:** спільнокореневі: *harmful / harmless = шкідливий / нешкідливий; favourable / unfavourable = сприятливий / несприятливий*; та різнокореневі: *urban / rural = міський / сільський; prohibition / permit = заборона / дозвіл; transparent / opaque = прозорий / непрозорий*. В досліджуваній нами термінології переважають спільнокореневі антоніми. **3) за частинимовним вираженням:** іменникові: *evaporation / condensation = випаровування / конденсація*; прикметникові: *fireproof / inflammable = вогнетривкий / вогнезаймистий; safe / dangerous = безпечний / небезпечний* та дієслівні: *to protect / to destroy = охороняти / руйнувати; to decelerate / to accelerate = сповільнювати / прискорювати*.

Терміни-словосполучення. У досліджуваній термінології переважають антонімічні терміни-словосполучення, яких також характеризуємо за кількома параметрами: **1) за кількістю складових частин:** **а) двокомпонентні:** *polluted water / pure water = забруднена вода / чиста вода; industrial waste / household waste = промислові відходи / побутові відходи*; **б) трикомпонентні**, які кількісно поступаються двокомпонентним: *conventional air pollutants / unconventional air pollutants = традиційні забруднювачі повітря / нетрадиційні забруднювачі повітря*; **в) багатоконпонентні:** *authorized / unauthorized uses of water = законне / незаконне водокористування; maximum / minimum acceptable toxicant concentration = найбільша / найменша допустима концентрація отруйної речовини*, тощо. **2) за кількістю кореневих морфем протиставлених компонентів:** **прості** протиставлені компоненти (*water aggressiveness / water softness = агресивність води / м'якість води*) та **складні** протиставлені компоненти (*biodegradable / nonbiodegradable substances = біорозкладні / небіорозкладні речовини; high-level radioactive waste / low-level radioactive waste = відходи високої радіоактивності / відходи низької радіоактивності*).

Протиставлені компоненти можуть бути як **різнокореневі (лексичні):** *solid waste / liquid waste = тверді відходи / рідинні відходи*; так і **спільнокореневі** (словотвірні, граматичні або афіксальні): *permeable / impermeable soil = водопроникний / водонепроникний ґрунт; aerobic / anaerobic decomposition = кисневий / безкисневий розклад*. В спільнокореневих антонімах до кореня чи основи додається заперечний афікс: *fertile / infertile soil = родючий / неродючий ґрунт; favourable / unfavourable for life = сприятливий / несприятливий для життя*. Аналіз термінів-антонімів підтверджує, що антонімічні афікси надають лексемам протилежного значення, утворюючи антонімічні пари. Префікси не просто заперечують значення слів, а надають їм нових значень та смислових відтінків.

Лексичні антонімічні термінологічні-словосполучення вказують на якісні, кількісні, часові, просторові значення, протилежно спрямовані дії тощо, які детальніше розглянемо нижче: **а) якісні значення** переважають в термінології сфери охорони довкілля – *hard water / soft water = тверда вода / м'яка вода, water aggressiveness / water softness = агресивність води / м'якість води*; **б) кількісні значення** – *primary / secondary / tertiary sewage treatment = первинне / вторинне / третинне очищення стічних вод*; **в) часові значення** – *permanent effect / temporary effect = постійний вплив / тимчасовий вплив; lifetime risk / daily risk = довічний ризик / добовий ризик*; **г) просторові значення або розташування** – *upper / lower explosive limit = верхня / нижня вибухова межа; indoor air pollution / outdoor air pollution = забруднення повітря всередині будинку / забруднення зовнішнього повітря*; **д) протилежно спрямовані дії** – *environmental protection / environmental destruction = охорона навколишнього середовища / руйнування навколишнього середовища*; **е) значення рухомості:** *mobile source / stationary source = рухоме джерело (забруднення – автомобіль, літак тощо) / стале джерело викидів забруднення (підприємство)*.

Аналіз антонімічних пар термінів сфери охорони довкілля засвідчує перевагу словотвірних (однокореневих), або граматичних чи афіксальних антонімів над різнокореневими. За допомогою афіксів утворюються не тільки однослівні антонімічні пари, але й протиставлені компоненти терміносполучень. Нижче розглянемо афіксальне утворення антонімічних пар, яке передається двома способами:

а) префікси або суфікси полярного значення приєднуються до того самого слова: **-ful / -less:** *harmful influence / harmless influence = шкідливий вплив / нешкідливий вплив*; **under- / over-:** *underflow / overland flow = потік підземної води / поверхневий стік*; **inter- / exter:** *internal / external radiation dose = доза внутрішнього / зовнішнього опромінення*; **macro- / micro-:** *macrofauna / microfauna = макрофауна / мікрофауна*; **de- / re-:** *deforestation / reforestation = вирубування лісу / відновлення лісів*.

б) коли до вихідного слова додається префікс, який надає слову протилежного змісту. Таке чергування префікса з його відсутністю зустрічається надзвичайно часто в досліджуваній термінології і тому є найпродуктивнішим способом утворення антонімів.

Англійській мові термінології сфери охорони довкілля притаманні префікси заперечної семантики – un-, dis-, il-, тощо, які приєднуючись до слова зі стверджувальною семантикою утворюють його антонім. У процесі дослідження антонімів виявлено 7 продуктивних префіксів. Найпродуктивнішими є префікси **non-** (*renewable / nonrenewable resources = відновні / невідновні ресурси; biodegradable / nonbiodegradable = біорозкладний / небіорозкладний*); та **un-** (*treated / untreated sewage = оброблена / необроблена стічна вода; conventional / unconventional air pollutants = традиційні / нетрадиційні забруднювачі повітря*).

II) За семантичним критерієм, тобто за поняттєво-семантичними зв'язками (залежно від типу протилежності) антоніми поділяємо на: контрарні, комплементарні, контрадикторні та векторні [5: 153].

1) контрарні, які в досліджуваній термінології нечисленні. Основною диференційною ознакою контрарних антонімів є градуальність значень. Контрарним термінам властива "одностороння імплікація протиставлення" [4: 109]. Між такими антонімами, які знаходяться на крайніх полюсах лексичної парадигми, можуть

знаходиться слова, тобто проміжні терміни – мезоніми (позначають різний ступінь зазначеної ознаки), від яких у протилежних напрямках поширюється градуальна (ступінчаста) характеристика явища, дії, ознаки.

Прикладами контрарних антонімів є: *maximum / median / minimum lethal concentration* = *максимальна / середня / мінімальна смертельна концентрація (отрути в довкіллі)*; *complete / partial / incomplete treatment* = *повне / часткове / неповне очищення*. Отже, особливістю контрарних термінів є градуальність, яка надає можливість з антонімічної пари утворити антонімічний ряд.

2) комплементарні, які позначають додатковість. В таких антонімах одиниці пари доповнюють одна одну у вираженні тієї чи іншої сутності, тобто одне слово обов'язково "доповнюється" іншим, без якого воно втрачає сенс власного існування. Комплементарні антоніми характеризуються відсутністю заперечної ознаки в семантиці кожного з них. Вони утворюються на відношеннях роду і виду. Протилежність цих одиниць не є градуальною. Середні ланки опозиції в такому протиставленні відсутні [6: 255]: *solid waste / liquid waste* = *тверді відходи / рідкі відходи*; *open incinerator / closed incinerator* = *відкрита / закрита сміттєспалювальна піч*; *internal / external pollution* = *внутрішнє / зовнішнє забруднення*.

У цих протиставленнях не виявлено середнього терміна, а їх контрастність забезпечується тлумаченням, що вміщує частину дефініції опозитивного елемента, яка не заперечує, а доповнює перший [7: 223].

3) векторні, що виражають протилежний напрям дій, ознак, властивостей. Такі антоніми ще називають контрастивами (Р. Дудок, Л. Новиков). Векторні антоніми ґрунтуються на логічно протиставлених поняттях. За визначенням, антоніми-контрастиви – це "зіставлення слів, інваріантні значення яких пов'язані відношеннями взаємного і повного заперечення, імпліцитного ствердження наявного протилежного значення іншого слова. Такі слова зіставляються з метою контрасту, вони передбачають наявність протилежних сем і повністю заперечують, засвідчуючи свою протилежність, контрастність" [3: 237-238].

Позначення двох протилежно спрямованих дій, явищ, ознак, напрямів вбачаємо в наступних термінах: *pollution / cleaning* = *забруднення / очищення*; *evaporation / condensation* = *випаровування / конденсація*; *protection / destruction* = *охорона / руйнування*; *salinity / desalination* = *засолення / опріснення*; *deforestation / reforestation* = *вирубання лісів / відновлення лісів*.

4) контрадикторні. Відношення між такими антонімами є суперечне, або контрадикторне. В них зворотна імплікація заперечення носить обов'язковий характер, так як їхні диференціальні семи експлікують несумісні ознаки, тобто мають взаємозаперечуючий зміст [4: 108]. Один з пари термінів утворюється за допомогою заперечного словотвірного префікса, що має значення заперечення якоїсь ознаки, а отже, відповідають наступній схемі: "лексема" – "заперечний префікс" + "лексема". Крім того, вони можуть виражатися різнокореновими словами з полярним значенням.

Як уже зазначалось, в англійській термінології сфери охорони довкілля переважають антоніми, утворені за допомогою протилежних афіксів, тобто контрадикторні антоніми: *direct / indirect discharge* = *прямий / непрямий скид*; *persistent / nonpersistent pollutant* = *стійкий / нестійкий забруднювач*.

III) За обсягом протиставлюваної семантики антонімічну пару поділяємо на повну та часткову: 1) повні антоніми – терміни, які антонімізуються у всіх семах. Ступінь антонімічності термінів вираховується відніманням антонімічних диференційних сем від загальної суми їхніх диференційних сем. Чим більше таких антонімічних сем, тим повнішими є антоніми. В аналізованій термінології більшість становлять саме повні антоніми: *treated / untreated water* = *очищена / неочищена вода*; *to protect / to destroy* = *охороняти / руйнувати*; *high-level / low-level radioactive waste* = *відходи високого / низького рівня радіоактивності*; *permeable / impermeable* = *водопроникний / водонепроникний*. **2) часткові (або неповні) антоніми** – слова, в яких частина диференційних сем не збігається. Нами виявлені такі терміни, компоненти яких антонімізуються не в усіх значеннях: *drinking water / swimmable water* = *питна вода / вода для купання*; *primary / secondary treatment* = *первинне / вторинне очищення*; *water aggressiveness / water softness* = *агресивність / м'якість води*.

Антонімічні пари інколи пронизують синонімічні відношення, утворюючи певні пучки найменувань із загальним значенням, протилежним іншому значенню. Зустрічаємо випадки, коли елемент антонімічної пари має кілька термінів-синонімів. Антонімо-синонімічні зв'язки виявляються у таких термінах: *dangerous = hazardous = poisonous pollutant / safe = nonhazardous = nonpoisonous pollutant = отруйний (шкідливий) / неотруйний (безпечний) забруднювач*.

Висновки та перспективи. Аналіз антонімії англійської термінології сфери охорони довкілля дав змогу зробити наступні висновки: 1. Антонімія, як семантична протилежність, визначається за допомогою дефініцій термінів, в яких логічно знаходимо сему протилежності, що позначає максимальне заперечення певної ознаки. 2. Антонімія в термінології не відрізняється від антонімії в загальнонавчальній лексиці, тобто ґрунтується на спільних ознаках, а саме ознаці семантичної поляризації, яка діє в межах семантичного поля. 3. Антоніми класифікуються за кількома критеріями: а) за планом вираження; б) за їхніми поняттєво-семантичними зв'язками; в) за обсягом протиставлюваної семантики членів таких пар. 4. Згідно структурного складу терміни-антоніми поділяються на однослівні і терміни-словосполучення. У свою чергу, однослівні антоніми представлені різнокореновими та однокореновими лексичними одиницями. 5. За семантичним критерієм, антоніми поділяємо на: контрарні, комплементарні, контрадикторні та векторні, з яких переважають контрадикторні, утворені за допомогою заперечних афіксів. 6. За обсягом протиставлюваної семантики членів антонімічної пари поділяємо на повні та

часткові. 7. Антонімічні відношення у досліджуваній термінології часто виникають між термінами таких тематичних груп: назви дій та процесів, назви властивостей, хімічних характеристик, якостей предметів та явищ.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні інших системних зв'язків в термінології сфери охорони довкілля – полісемію, омонімію, гіпонімію в їх функціональному та когнітивному аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Халіповська Л. А. Явище антонімії в авіаційній термінології / Л. А. Халіповська // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки – Розділ V. Термінознавство. Луцьк, 2010. – № 9. – С. 366–369.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли; [перевод с франц.]. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1961. – 394 с.
3. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках / Р. І. Дудок. – Львів, 2009. – 358 с.
4. Цаголова Р. С. Лексико-семантические особенности политико-экономической терминологии / Р. С. Цаголова. – М. : МГУ, 1985. – 146 с.
5. Романова С. Антонімічні відношення в українській швацькій термінології / С. Романова // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". – Львів, 2012. – № 733. – С. 149–154.
6. Пілецька Н. Синонімічні та антонімічні відношення в сучасній чеській економічній термінології / Н. Пілецька // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2009. – Вип. 46. – Ч. 1. – С. 252–256.
7. Фурсова Л. І. Особливості антонімічних відношень у сучасній англійській економічній субмові (парадигматичний аспект) / Л. І. Фурсова // Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. – Житомир, 2008. – Вип. 39. – С. 222–226.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Khalipovska L. A. Yavyshe antonimiyi v aviatsiyiny terminologii [The Phenomenon of Antonymy in the Aviation Terminology] / L. Khalipovska // Naukovyi visnyk Volynskogo natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrayinky [Scientific Journal of the Volyn National University Named after Lesia Ukrainka]. – Rozdil V. Terminoznavstvo. Luts'k, 2010. – № 9. – S. 366–369.
2. Bally Ch. Frantsuzskaya stilistika [French Stylistics] / Ch. Bally ; [perezod s frants.]. – M. : Izd-vo inostr. lit-ry, 1961. – 394 s.
3. Dudok R. I. Problema znachennia ta smyslu termina v humanitarnykh naukakh [The Problem of Meaning and Sense of the Term in Humanitarian Sciences] / R. I. Dudok. – Lviv, 2009. – 358 s.
4. Tsagolova R. S. Leksiko-semanticheskiye osobennosti politiko-ekonomicheskoy terminologii [Lexico-Semantic Peculiarities of Political and Economic Terminology] / R. S. Tsagolova. – M. : MGU. – 1985. – 146 s.
5. Romanova S. Antonimichni vidnoshennia v ukraïn's'kyi shvats'kyi terminologii [Antonymous Relations in Ukrainian sSwing Terminology] / S. Romanova // Visnyk Nats. un-tu "Lvivska politekhnikha". Seriya "Problemy ukrains'koyi terminologii" [The Journal of the National Institute "Lviv Polytechniques". – Lviv, 2012. – № 733. – S. 149–154.
6. Piletska N. Synonimichni ta antonimichni vidnoshennia v suchasniy cheskiy ekonomichniy terminologii [Synonymous and Antonymous Relations in Czech Contemporary Economic Terminology] / N. Piletska // Visnyk Lvivskogo universytetu. Seriya filologichna [Lviv University Journal. Philological Series]. – Lviv, 2009. – Vyp. 46. – Ch. 1. – S. 252–256.
7. Fursova L. I. Osoblyvosti antonimichnykh vidnoshen u suchasniy angliyskiy ekonomichniy submovi (paradygmaticnyi aspekt) [Peculiarities of Antonymous Relations in the Contemporary English Economic Terminology (Paradigmatic Aspect)] / L. I. Fursova // Visnyk Zhytomyrskogo derzhavnogo universytetu. Filologichni nauky [Zhytomyr State University Journal. Philological Sciences]. – Zhytomyr, 2008. – Vyp. 39. – S. 222–226.

Матеріал надійшов до редакції 27.03. 2012 р.

Саламаха М. Я. Антонимия у парадигматических отношениях англоязычной терминологии сферы охраны окружающей среды.

В статье рассматриваются актуальные проблемы явления антонимии англоязычной терминологии сферы охраны окружающей среды. Изучены особенности антонимических отношений на уровне парадигматики. Для анализа выделены антонимические пары и ряды. Проанализированы структура, склад и семантические типы антонимов. Антонимы анализируемой терминологии классифицированы в соответствии нескольких признаков: а) соответственно плана выражения; б) соответственно понятийно-семантических связей; в) соответственно объема противопоставленной семантики членов пар.

Salamakha M. Y. Antonyms in Paradigmatic Relations of the English Environmental Terminology.

The article focuses on the actual problems of the antonymy in the English Environmental Terminology. The peculiarities of antonymous relations at the level of paradigmatics have been studied. Antonymous pairs and rows have been found. Structure, composition and semantic types of antonyms have been analyzed. Antonyms of the analyzed terminology have been classified according to several criteria: 1) according to their structure (antonymous word-terms and antonymous terminological word-combinations); 2) according to the type of contrast (contrary, contradictory, vectorial and complementary antonyms) and 3) according to the volume of contrasting semantics of the antonymous pair elements (absolute and partial antonyms).